kreatief

18 (1984) 2/3 juli/aug

In dit nummer o.m.:

Van realisme over filosofie tot ironie
en terug
Lucebert en Hans 'Arp'
Gesprek met Jan Burssens over
Gaston Burssens
Interview met de Noorse auteur
Knut Faldbakken
Daniël Dewaeles kunst als participatiemodel
Gesprek met Yves De Smet
Poëzie van Brecht, Benn, Enzensberger,
Grass, Stefaan van den Bremt, Eric Derluyn
& anderen
Juan Carlos Onetti, Julio Cortázar,
Umberto Eco, Paul Snoek, Roland Jooris,
Cyriel Buysse, Renaat Ramon
& vele anderen...

literair - en kunstkritisch tijdschrift

Hans Renders (Tilburg, Nederland)

Van realisme over filosofie tot ironie en terug

Het realismebegrip

Realisme is een bijna onhanteerbaar begrip. We spreken van realisme in de kunst, in de psychiatrie, filosofie... allemaal invalshoeken van waaruit getracht wordt de werkelijkheid te benaderen of te bepalen.

Deze verschillende terreinen hebben evenwel één ding gemeen: ze bestuderen en beschrijven de werkelijkheid in symbolen, die dan weer een werkelijkheid vormen op zichzelf. De paradox van Bertrand Russell, waarin de onmogelijkheid van tekens ter vervanging van de werkelijkheid wordt aangegeven, gaat niet alleen op voor wiskundige deelverzamelingen, zij is helaas maar al te vaak toepasbaar op de kommunikatietekens. Wat moeten we aan met het verkeersbord met het opschrift "This is no traficsign" ?

Iedere beschrijving van de werkelijkheid blijft altijd bij een poging daartoe. Het is een moeilijk probleem om te bepalen of we de werkelijkheid die d.m.v. de taal ontstaat ook moeten meenemen in de beschouwing van onze oorspronkelijke gedachten. Ik haalde hierboven Russell aan omdat die heeft aangetoond dat de taal ons voor onoverkomelijke problemen stelt, zoals het volgende voorbeeld aangeeft. De Cretenzer die ons zegt dat alle Cretenzers liegen, geeft ons informatie waar we in geen enkel opzicht iets mee kunnen doen.

Een andere gemeenschappelijke moeilijkheid is de faktor tijd. De associatie aktualiteit-realiteit is zo gek nog niet. De werkelijkheid van dit moment is te kort om te beschouwen, we zouden ook altijd achter de problemen aanlopen. Eén eigenschap van het werkelijkheidsbeschouwen is hiermee al aangegeven: het is "samenvattend" bezig zijn. We spreken van realisme als we van werkelijkheid kunnen spreken. Om aan te geven dat dit voor allerlei uitleg vatbaar is lijkt een kort overzicht nodig.

Plato kende de aardse werkelijkheid en, ver daarboven verheven, de werkelijkheid van de ideeën, die boven de aarde zweven. De aardse werkelijkheid, die steeds verandert, wordt bepaald door de bovenaardse werkelijkheid, die niet verandert. Kunst was in zijn ogen minderwaardig, omdat de

kunstenaar niet verder komt dan een nabootsing van de inferieure werkelijkheid.

Aristoteles zet zich tegen deze mening af door te stellen dat de natuur dé werkelijkheid is, die dan ook uitgangspunt moet vormen voor de artistieke kreativiteit. Hij introduceerde het begrip 'mimesis', de werkelijkheid zoals die zich aan ons voordoet met inbegrip van de verbanden tussen de dingen die ervoor zorgen dat de werkelijkheid is zoals die zich presenteert.

Deze meningen geven al aan dat het realisme niet alleen een materialistische konstatering is, maar ook een houding verwacht van diegenen die naar de realiteit kijken. Hiermee wordt bedoeld dat niet alleen het waarnemen van de wereld iemand tot realist maakt, maar dat de manier waarop hij over de werkelijkheid nadenkt ook bepalend is voor zijn waarnemen. Deze wisselwerking zal steeds belangrijk zijn bij het filosoferen over realisme.

De meningen over realisme in de middeleeuwen worden verder in verband met Hegel beschreven.

In de Renaissance deed zich een merkwaardig proces voor, nl. het "pseudo-Aristotelisme". Het onderscheid tussen nabootsing van de natuur en imitatie van de klassieken werd niet als tegenstrijdig gezien. Als een kunstenaar er niet zeker van was of hij de natuur goed had nagebootst (mimesis), moest hij de klassieken gaan bestuderen en imiteren (imitatio). De ideeën over wat werkelijkheid was bij de klassieken, werden nog als norm beschouwd. De realiteit werd niet als absoluut ervaren, maar de ethische en esthetische benadering van de oudheid werd als absoluut gerealiseerd in de renaissancistische kunst. Het realisme in de Renaissance hield zich wel aan bepaalde regels, maar die moesten dan wel naar het ideale neigen. (Het tegendeel is vaak van het realisme in de negentiende eeuw beweerd !)

De Verlichting, met de rede hoog in het vaandel, had aandacht voor de eeuwige waarheid d.m.v. de kennis. Ik denk, dus ik ben. De achterliggende gedachte hierbij is, dat de realiteit niet door subjektieve waarnemingen en meningen bepaald kan worden, maar door objektieve kennis uit die realiteit zelf. Realisme is een procédé dat men toepast op de werkelijkheid. Gangbaar maar weinigzeggend is de methode die de werkelijkheid beschrijft en tegelijkertijd het overbodige weglaat.

Het realisme in het Klassicisme beperkt zich tot het beschrijven van het positieve op de wereld. Kunst mocht geen spiegel zijn, anders kan ik als

niet-kunstenaar zelf die werkelijkheid wel bekijken. Kunst zou dan overbodig worden, was de gangbare opvatting.

In de negentiende eeuw wordt realisme een ingeburgerde term in de literatuur; daarvóór was het eigenlijk alleen een filosofisch begrip. "Als personages in een roman niet beheerst worden door de godheid, maar dat ze zelf beslissingen nemen,dan is dit realisme". Aldus Hemming (zie Mineke Schipper, literatuuropgave) die verder de kombinatie realisme-determinisme voor aanvaardbaar verklaart, mits deze wordt losgekoppeld van het fatalisme.

Vanuit de literatuurwetenschap valt dit in ieder geval niét te verklaren; realisme stond sterk onder invloed van de natuurwetenschappelijke wetmatigheden. De evolutietheorie van Darwin maakte veel indruk in Europa. Fatalisme wordt niet aan realisme gekoppeld in die zin dat de mens wel de wetmatigheid, en daardoor vaak voorspelbaarheid, van het leven onderkent. Maar dat wilde nog niet zeggen dat het daardoor minder goed afliep. De mens ontkomt niet aan de dood door de determinator 'geboorte'; anders gezegd: het fatalisme is niet te ontkoppelen van het realisme. Het fatalistisch denken ligt in dit verlengde.

De intrede van het realisme in de literatuur halverwege de negentiende eeuw bracht een revolutionair elan met zich mee. Voor het eerst werden de 'lagere klassen' bestudeerd en beschreven. Vanuit de visie dat ook zij, mét hun armoede, tot de werkelijkheid behoren. Literatuur werd zo vermaatschappelijkt; je zou bijna kunnen zeggen: literatuur kreeg iets a-literairs. Er werd gepropageerd dat realistische literatuur niet ter ontspanning was, maar om er iets van te leren. Het taalgebruik moest eenvoudig zijn, zodat het door alle medemensen begrepen kon worden. (Flaubert week hier met zijn 'elitair' realisme van af.) De armen werden geïdealiseerd en realisme betekende een politieke stellingname. De aandacht voor de lagere klassen leidde tenslotte het naturalisme in, de systematische uitwerking van het realisme, met Emile Zola als centrale figuur.

Het naturalisme was heel duidelijk geïnspireerd door Darwins evolutietheorie die deterministisch is. Door experimenteren moet de schrijver tot wetenschappelijke kennis van de mens en zijn situatie komen. Naturalisme kent, in tegenstelling tot het realisme, geen ethische beperkingen, zolang de werkelijkheid maar beschreven wordt. Naturalisme slaat bij de meeste aanhangers om in pessimisme, zodat de aandacht voor het "slechte" in de maatschappij steeds groter wordt. Dit laatste zal vaak ook wel oor-

zaak geweest zijn.

Realisme en naturalisme hebben veel weerstanden opgeroepen, omdat van het idee werd afgestapt dat alles in de literatuur mooi moest zijn. Of, wellicht belangrijker, minder mooie dingen in de maatschappij trokken door middel van de literatuur de aandacht van diegenen die dat te voren nooit hadden willen zien.

Zoals we de Verlichting als periode in de 17de eeuw kunnen plaatsen, doen we dat met het realisme in de 19de eeuw. Het realisme (in al zijn variaties) na die tijd past in de eigenschappen van het realisme als periodebegrip. De vier basiselementen zijn volgens Hemming:

1) Veel meer elementen dan tot nu toe krijgen een plaats in de roman: het omvattend vertellen, waarbij de realistische schrijver zoveel mogelijk materiaal (mensen, dingen, landschappen en historische tijdperken) naar zich toe trekt. De realist is de 'wereldhongerigste' van alle vertellers. Met verteller bedoelt Demetz (zie Mineke Schipper) kennelijk de schrijver. Het onderscheid in 'hoog en laag', de scheiding der genres naar het standsverschil, is niet langer relevant: de held hoeft niet meer per definitie uit de hogere stand te komen. Een boer, een arbeider of een portiersdochter kunnen zelfs de hoofdrol spelen. Er wordt door de schrijvende generatie plotseling ontdekt dat zij óók mensen zijn. En zo komt het dat er een "golf van populisme" door de literatuur gaat.

Demetz signaleert het gevaar, dat men zou proberen al deze literatuur over 'het volk' onder één ideologische noemer te brengen. Daarbij zou nl. vergeten worden, dat in de praktijk van het realisme tegengestelde wereldbeschouwingen bij de verschillende schrijvers bestonden. De negentiendeeeuwse realist zet zich af tegen de romantische opvattingen van zijn voorgangers, door niet langer naar het unieke te zoeken, maar naar wet, regelmaat en orde. Het herhaalbare in het alledaagse menselijke gedrag.

2) De traditionele historische helden, die verheven zijn boven de wereld van de gewone mensen, verdwijnen. Het gaat niet langer om het heroïsche, maar om het typerende (das Typische). De held wordt een type, hij wordt "verkleind", met de woorden van Zola (in tegenstelling tot de helden van bijvoorbeeld Shakespeare). Het realistische type vertegenwoordigt een grote groep mensen, aan wie niets menselijks vreemd is. (Dit type is dus niet te verwarren met het romantische, tijdeloze type dat de algemene diep-menselijke krachten, deugden, hartstochten en gevoelens vertegenwoordigt.) De realistische held past prachtig in het kader van het omvattend

vertellen: veel details kunnen worden gegeven over de groep waartoe hij behoort en die hij als held vertegenwoordigt.

3) De mens wordt niet - zoals dat in de romantiek wél het geval was - als een geïsoleerd, op zichzelf staand wezen voorgesteld. Integendeel, hij staat temidden van een netwerk van krachten die op hem inwerken, die op hem van invloed zijn en zijn lot en leven kunnen bepalen. De mens staat tot zijn omgeving in een dialektische relatie: mens en omgeving werken op elkaar in. De negentiende-eeuwse romanfiguren hebben 'gewone' namen, zichtbare kleren en kamers: ze staan overduidelijk in hun eigen tijd en niet in een schemerige tijdeloosheid. Hun privéwereld wordt in een historisch en sociaal-ekonomisch kader gezet. Van invloed op deze ontwikkeling was de biologie: het begrip milieu werd al in de wetenschap gebruikt voordat Balzac en Taine het op de literatuur toepasten.

4) De omvattende verteller, die een heel stuk wereld wil beschrijven (zie punt 1), komt in zekere zin met zichzelf in konflikt, omdat hij tevens zichzelf als schrijver niet storend op de voorgrond wil plaatsen. Uit reaktie tegen zijn romantische voorgangers, wil hij zijn 'ik' niet kultiveren. De romantici probeerden de wereld gelijk te schakelen met het scheppende ik van de schrijver. De realist daarentegen is geneigd "een wereld te dienen die ook voorbij zijn eigen bewustzijnsprocessen nog werkelijk is". De realist maakt dan ook grondig studie van zijn onderwerp, hij dokumenteert zich en heeft een hang naar het objektieve, het onpersoonlijke. Vandaar dan ook zijn belangstelling voor de empirische wetenschap en zijn pogingen om de literatuur op een wetenschappelijk experiment te laten lijken. (Men leze ter illustratie de brieven van Flaubert.) Het realisme in Duitsland is in tegenstelling tot het realisme in Frankrijk burgerlijk. Er wordt bijvoorbeeld weinig over armoede en seksualiteit geschreven.

Bij het horen van het begrip realisme wordt vaak meteen gedacht aan een zogenaamde objektiviteit. Realisme is echter te verdedigen als subjektief; de werkelijkheid nabootsen is overbodig, daar hebben we de werkelijkheid zelf voor. Wat belangrijk of karakteristiek was, verschilde van land tot land en vaak van auteur tot auteur. De schrijver beschrijft dus het in zijn ogen karakteristieke of belangrijke. Het realisme evolueert dan naar impressionisme: wat werkelijk is wordt bepaald op grond van persoonlijke waarneming. Enkele schrijvers hebben deze lijn doorgetrokken, d.w.z. van realisme-impressionisme naar sensitivisme. De sensatie is "het uiterste verfijningsstadium van geëmotioneerde waarneming" (Knuvelder).

Het realismebegrip van Hegel

Hegel (1770-1831) is belangrijk geweest voor de meningen over realisme in Duitsland. Volgens middeleeuwse opvattingen was Hegel een realist. De realisten in de middeleeuwen beweerden dat de begrippen werkelijk bestaan. Het begrip 'witheid' bestaat, al zou er geen enkel konkreet wit voorwerp bestaan. Hun tegenstanders echter, de nominalisten, erkenden alleen het bestaan van de waarneembare dingen. Zoals we dadelijk kunnen zien, past Hegels realisme in de scholastische universalia van de middeleeuwse realisten. Hun tegenstelling met de nominalisten lijkt erg veel op het verschil in zienswijze tussen Plato en Aristoteles. De betekenis van realisme in de negentiende eeuw wijkt zo ver af van de eerdere betekenissen, dat Hegel een idealist genoemd moet worden. Idealist in die zin, dat hij zijn denkbeelden niet laat beïnvloeden door de waarneembare werkelijkheid.

Hegel staat tussen Fichte (subjektief idealisme) en Schelling (objektief realisme) in, voor wat zijn denken betreft. In het kort komt zijn filosofie op het volgende neer. Het is een 'gelaagde' filosofie die bestaat uit drie trappen.

- De toestand van op zichzelf staan (dit beschouwen heet logika).
- De staat der veruiterlijking (dit beschouwen heet natuurfilosofie).
- De geest keert uit de veruiterlijking tot zichzelf terug, de staat van op-zichzelf en voor-zichzelf-zijn (filosofie van de geest).

Met de logika wordt de kwestie met de scholastische universalia bedoeld. Hiermee wil hij zeggen dat de begrippen niet alleen denkwetten zijn, maar ook werkelijkheden op zichzelf. Natuurfilosofie: de geest is de tegenstelling van de natuur. Dit druist in tegen de empirische filosofieën. Een punt in de ruimte is niets, wat het tot dit punt maakt is slechts zijn positie. Dus het Zijn is een anders-zijn.

De filosofie van de geest valt ook weer uiteen in drie trappen.

- De subjektieve geest (laagste trap), de mens is niet-verwisselbaar persoonlijk wezen maar tevens is hij óók een deel van zijn soort.
- De objektieve geest, een geestelijk produkt wat niet verbonden is met de psyche; het is een objektief voortbrengsel van wat bovenindividueel is (ethiek).
- De absolute geest: kunst, religie en filosofie. Het zijn de drijvende krachten in de geschiedenis (dit is precies het omgekeerde van wat Marx later zou beweren). De religie staat boven de kunst, omdat hier de har-

monie innerlijk vertegenwoordigd is, terwijl bij de kunst uiterlijke zintuiglijkheid de harmonie kenbaar maakt.

De derde en hoogste trap is de filosofie, omdat zij het in de kunst aanschouwde en in de religie voorgestelde en gevoelde transformeert tot dé zuivere gedachte. De geest is dan tot zichzelf gekomen. Werkelijkheid is voor Hegel nooit een statisch geheel, maar steeds iets in wording:

"Het filosofisch weten is geen standpunt, maar het begrijpen van alle feitelijke en mogelijke standpunten als momenten van het geschieden van de waarheid. Er is geen vaste tegenstelling tussen waar en onwaar. De waarheid is het geheel".

Geschiedenis is de leer van de objektieve geest, omdat Hegel de historie invult als politieke geschiedenis. Kunst, religie en filosofie staan daar tijdeloos boven. Het bestaan van de enkeling heeft alleen zin onder de bovenpersoonlijke historisch gegroeide machten, vooral onder de staat. Ook leidt dit denken tot een depersonalisering van het denken over het individu. (Hegel is later dan ook gepopulariseerd door Adolf Hitler.)

De grote figuren bepalen de geschiedenis omdat zich in hen de historische noodzakelijkheid, de 'geest van de tijd', belichaamt. De wereldgeschiedenis is niet het terrein van het geluk. Voor Hegel zijn individuen, volken en tijdperken slechts noodzakelijke doorgangsstadia in één groot historisch proces. Redelijk is dat wat de wereldrede uitdrukt en niet het individu. Alles wat werkelijk is, is redelijk en alles wat redelijk is, is werkelijk.

Het dialektisch denken is sterk beïnvloed door zijn voorgangers Fichte en Schelling. Het these-antithese-synthese-denken is gedeeltelijk afgeleid van het polariteitsdenken van Schelling. Het verschil met Hegel is echter dat Schelling zijn denken ook op de natuur toepaste en dat hij geen absolute waarde aan de synthese verleende, wat Hegel wel deed.

De uitspraak van Fichte: "Het Ik stelt tegenover het deelbare Ik een deelbaar niet-Ik" lijkt belangrijk te zijn.

Hegel zag de zelfbeweging van ons denken en de zelfbeweging van de werkelijkheid als één proces. Als we dit koppelen aan zijn wantrouwen ten opzichte van het empirisme, zien we de grote overeenkomst met de ideeëntheorie van Plato pas goed.

Oppositie tegen het Hegelianisme is door de historische school van de romantiek gevoerd vanuit, wat we tegenwoordig zouden kunnen noemen, de

'rechtse' hoek. Vanuit 'links' representeerde zich het positivisme en het skepticisme als oppositie.

Het existentialisme is een levenshouding vanuit een (mystiek) gevoel: het zich op aarde geworpen voelen doet de mens zoeken naar een doel. Ieder ervaart dit op een andere manier; sommigen beschrijven dit, de meesten niet. Er zijn wel een paar eigenschappen te destilleren vanuit het gevoel wat existentieel genoemd wordt (cfr. Hans Joachim Störig).

- Bestaan is altijd bestaan van de mens. Het gaat over de manier van zijn van de mens. De mens staat in het centrum van deze, in dit opzicht, humanistische leer.
- De existentieleer bekijkt en beoordeelt de mens niet als een ding. De mens moet zich maken tot wat hij is, terwijl een ding buiten zijn materiële kenmerken niets wezenlijks heeft. Er gelden dus ook andere maatstaven voor de mens.
- De existentieleer is subjektief omdat het altijd om individuele existentie gaat. Deze individuele existentie kan niet worden afgeleid. De enkeling is geen onderdeel in de levensgang van de wereld (tegenstelling met Hegel).
- De existentieleer gebruikt de methode van de fenomenologie: het wezenlijke te pakken zien te krijgen door het onmiddellijk grijpen van het zijnde. Maar kwa uitgangspunt en doelstelling is er alleen maar tegenstelling. De fenomenologie wil voorbij gaan aan de konkrete existentie, waar het de existentialisten juist om gaat.
- De existentieleer is dynamisch, de tijd neemt een belangrijke plaats in.
- Het menselijk bestaan is het in-de-wereld-zijn en daardoor met-anderen-zijn. Dus existentialisme is niet individualistisch, de 'Ander' neemt een belangrijke plaats in.
- De 'existentiële beleving' is voor iedereen anders. Daarom zijn de existentiële geschriften vaak zo 'ontglippend' en daardoor moeilijk toegankelijk.

Het existentialisme is volstrekt niet wetenschappelijk, wat het Hegelianisme wél pretendeert te zijn. De denkwijze is dynamisch, in die zin dat het 'zijn' niet 'is', maar 'wordt'. Door de behoefte om het zijn te konkretiseren in het aktueel-zijn, hangt er een irrationele sfeer om het existentialisme. Sartre komt dan ook tot de uitspraak: "De mens is wat hij van zichzelf maakt".

De grootste tegenstelling met het Hegelianisme is, dat het existentialis-

me het 'zijn' benadert vanuit het beleven door het gevoel, terwijl Hegel het 'zijn' wilde kennen door het (wetenschappelijk) weten. Marcel drukt dit probleem uit in zijn kernachtige uitspraak: "De existentie is geen probleem maar een mysterie".

Het existentialisme richt de aandacht vooral op de tragische momenten van het leven, de zwartgalligheid: geheimzinnige krachten die ons bestaan bedreigen en vernietigen, zoals onmacht over de rede, zinloze vernietiging, kwaad in de wereld, pijn, vertwijfeling en dood. Deze aandachtsvelden komen overeen met die van het naturalisme. Het grote verschil echter is, dat het naturalisme tot deze topics komt vanuit wetmatigheden, terwijl het existentialisme het gevoel laat spreken.

De mens is op deze aarde geschopt om dood te gaan. Sartre zegt "de mens is niets, zinloos en doelloos, zijn gewaarwordingen zijn schaamte, walging en angst". De existentialisten zijn pessimisten, dat klopt, maar ze gaan verder dan alleen het vertellen dat het leven zinloos is. De mens heeft, bij dit zinloze bestaan, behoefte aan vertroosting. De invulling in welke vorm die gegeven zou moeten worden, doet de 'grote geesten' scheiden. Heidegger en Sartre zijn atheïsten (god is dood: Nietzsche), terwijl Jaspers en Marcel dat weer juist niet zijn. Dit om maar één van de vele verschillen te noemen.

Het existentialisme wordt vaak een ruïneleer genoemd (Austeda), een ervaringswereld van de naoorlogse mens. Dat kan waar zijn, maar de inspiratie is in ieder geval ook gehaald uit het oeuvre van Kierkegaard, Hegel en Nietzsche. Het existentialisme "een dwaalweg die bedachtzame denkers steeds hebben gemeden" (Austeda) te noemen, lijkt me een miskenning van de angst van velen voor het 'niets'. Het niets is te relativeren, maar de angst vaak niet.

Wat is solipsisme en wat heeft het te maken met ironie ?

Als mensen met vuur spelen... Het gevaar van de fenomenologie is voor veel filosofen het solipsisme. De fenomenologie is een filosofie die het essentiële van het leven beschouwt vanuit de gedachtenwereld van het individu door de buitenwereld 'tussen aanhalingstekens te zetten'. Men vraagt zich niet af of er wel een wereld om de persoon heen waart. De fenomenologie zoekt naar het wezenlijke voor het individu.

Het solipsisme gaat iets verder dan de fenomenologie door de omringende

werkelijkheid een produkt van eigen verbeelding te noemen. Dit te verkondigen is een paradox, want aan wié moet je het dan verkondigen ?!

Het solipsisme is de uiterste konsekwentie van de vereenzaming, de werkelijkheid te niet doen om het eigen ik te laten bestaan. Het toppunt van ironie, denk ik, om de wereld waarin en waarvan je leeft te ontkennen. In de psychiatrische fenomenologie zou dit een ernstige vorm van inkongruentie genoemd worden. Het fenomenale vlak, ieders unieke wereld, wijkt al te zeer af van de feitelijke wereld.

De grondlegger van de fenomenologie, Edmund Husserl (1859-1938) verradikaalt de twijfel van Descartes door niet alleen het objekt te betwijfelen, maar door ook het Zijn van de wereld te betwijfelen. Dus ook het Ik van Descartes blijft niet overeind. Door het tussen haakjes zetten blijft het zuiver bewustzijn over, door waarneming, gevoel, ervaring en beschouwing. Hij noemt zijn filosofie van het solipsisme een "egologie". Ik denk dat door deze uitspraak het solipsisme als een 'spielerei' gepresenteerd wordt, die als hypothetische filosofie een ordeningsprincipe kan zijn. De twijfel of de wereld rondom mij wel bestaat, kan je helpen bij het ervaren van die wereld. Het feit dat de werkelijkheid om je heen een beroep op je doet, laat de twijfel wellicht verdwijnen, maar een filosofische weerlegging is het niet. Een solipsist beschouwt zijn medemens als spiegelbeeld. Solipsisme beschouwt zijn medemens als een spiegelbeeld. Solipsisme in z'n uiterste vorm sluit iedere kommunikatie uit. Literatuurwetenschappelijk zou dat betekenen dat het fysisch perspektief altijd sympathiserend is, omdat dat een voorstelling van 't belevende personage is.

Het introverte karakter van het solipsisme wordt gekenschetst door de benaming 'immanentiefilosofie' (Austeda), alsmede de aandacht voor de psychologie.

De fenomenologie is te vergelijken met het onderzoek naar de verschillen tussen de konnotatieve en denotatieve funkties van taal, terwijl de konnotatieve funktie van het solipsisme zich de denotatieve bron niet meer afvraagt.

Hierboven heb ik het al gezegd: het toppunt van de ironie is het solipsisme. Als je je geen vragen stelt over de werkelijkheid op basis van die werkelijkheid, maar op grond van individuele theoretische beschouwingen, is dit bijna altijd ironie. Egologie dekt hier de lading uitstekend. Dit houdt dus niet een ontkennen, maar een niet (willen) afvragen in.

Ik voel de ironie aan als een subtiel protest. Het is zo subtiel dat de ironie het beste werkt door zich te konformeren. Door zich zo duidelijk te konformeren dat kritiek van de omgeving belachelijk klinkt.

De verhouding met de werkelijkheid kan nooit zo onafhankelijk zijn dat solipsisme-puur kan voorkomen. Ironie geeft ons de mogelijkheid om tussen werkelijkheid en 'omgaan met werkelijkheid' een koppeling te leggen. Het zou de moeite lonen om in de praktijk van de literatuurwetenschap aan deze koppeling wat meer aandacht te besteden dan tot nu toe het geval is geweest. De wereld van een romanfiguur koppelen we toch ook steeds terug naar onze werkelijkheid, en andersom.

Geraadpleegde literatuur

- Schipper, Mineke, *Realisme*. De illusie van werkelijkheid in literatuur, Assen/Brugge, Van Gorcum/Orion, puntkomma-reeks, 1979.
- Russell, Bertrand, *Geschiedenis der Westerse filosofie*, Katwijk, Servire, 1946.
- Störig, Hans Joachim, *Geschiedenis van de filosofie* (twee delen), Utrecht/Antwerpen, Het Spectrum, 1959.
- Flaubert, Gustave, *Haat is een deugd*, Amsterdam, De Arbeiderspers, 1979.
- Knuvelder, G., *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde*, vierde deel, 's-Hertogenbosch, Malmberg, 1967.
- Hegel, F., *Het wetenschappelijke kennen*, Meppel, Boom, 1978.
- Moor, Wam de, *Over Willem Mertens' levensspiegel*, Amsterdam, Wetenschappelijke Uitgeverij, 1979.
- Austeda, Franz, *Overzicht van de moderne filosofie*, Amsterdam, Het Spectrum, 1977.
- 't Hart, Maarten, in *Tirade* 219/220, Het beste aller dingen, Amsterdam, Van Oorschot, 1976.
- Kloos, Willem, *De Nieuwe Gids*, 1914, deel II.
- Renders, Hans, *Komplement*, J. van Oudshoorn en de filosofie, deel II, Tilburg, 1982.
- De Boer, *Tussen filosofie en profetie*, Ambo, 1976.
- Wellek, René en Warren, Austin, *Theory of literature*, Penguin, 1978.
- Oudshoorn, J. van, *Bezwaarlijk verblijf* en *Tobias en de dood*.